

SOUČASNÁ ČESKÁ LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ (TVORBA DEVADESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ)

AKTUÁLNÍ STAV A PROMĚNY DĚTSKÉ LITERATURY

Epochální proměny české společnosti po převratných listopadových událostech roku 1989, spojené s pádem totalitního režimu, brzy našly svůj adekvátní výraz v radikálních změnách oficiální politiky, ekonomiky a kultury a výrazně se promítly i do sféry knižního trhu, literární tvorby a její recepce i do nového postavení autorů, vydavatelů a čtenářů. Slovesní umělci získali tvůrčí svobodu, nakladatelé mohli opět soukromě podnikat, čtenáři všech věkových kategorií byli přímo zahlceni pestrou a lákavou nabídkou titulů.

Také literatura pro děti a mládež věrně obrazovala stav polistopadové společnosti i hlavní vývojové trendy celonárodního písemnictví. Nejprve se vymanila z ideologického diktátu. Dosud proskribovaní autoři začali po delší nucené odmlce znovu vydávat svá díla, do oficiální literatury se záhy začleňovala tvorba zamlčovaná, ineditní (samizdatová) a exilová, byť v mnohem menší míře, než tomu bylo v tvorbě určené dospělým, došlo i k rehabilitaci dříve tabuizovaných témat (skauting, náboženství, sex, zdravotní handicap, nekonformní politické názory apod.).

Na počátku 90. let nastal vydavatelský boom, provázený živelným a poněkud chaotickým rozmachem volného knižního trhu, na němž se stále více prosazovala komercializace a bulvarizace, spojená s nadprodukcí triviálního čítiva a literárního kýče i s celkovým poklesem umělecké kvality vydávaných děl. Převládly tu reedice zaručeně ziskových titulů cizí a domácí provenience, nezřídka se navracející k prvorepublikovým zdrojům, přizpůsobující se nenáročnému vkusu průměrného dětského čtenáře, jeho tíhnutí k zábavně-oddechové četbě, a tedy rezignující na jeho kultivaci.

Původní hodnotná česká literatura pro děti a mládež stagnovala. Její oslabené pozice v dětské recepci využila všudypřítomná a agresivní masmediální kultura, zvláště televizní, vzývající kult brutality a násilí. Oživení umělecké literární produkce nastalo až v polovině

90. let, především zásluhou renomovaných tvůrců dětské knihy, později i mladých talentovaných debutantů.

V prvních polistopadových letech se na domácím knižním trhu objevila řada reeditovaných děl literatury pro děti a mládež, jež vznikla už v předchozím čtyřicetiletí, ale v poúnorovém a zvláště v posrpnovém období nesměla být oficiálně vydávána. Za „normalizace“ vycházela hlavně v samizdatových a exilových nakladatelstvích. Vesměs patřila k výtvořům umělecky nejhodnotnějším. V novém společenském a literárním kontextu často zapůsobila překvapivě aktuálně a objevně.

Pohádkový žánr důstojně reprezentovala svébytná autorská zpracování **Tomáše Pěkného** *Havrane z kamene* (1990), **Ludvíka Aškenazyho** *Putování za švestkovou vůni* (1992) a *Dobrodružství s jezevčíkem* (1992), **Alexandra Klimenta** *Modré pohádky pro malé a velké děti* (1994), **Karla Šiktance** *Královské pohádky* (1994), soubor *Uzel pohádek*, redigovaný **Ivanem Klímou**, v němž jako autoři excelovali **Jan Vladislav**, **Jan Werich**, **Jiří Trefulka** a **Jan Skácel**, mistrná převyprávění folklorního pohádkového odkazu cizích národů od **Jana Vladislava** *Deset večerů s pohádkou* (1992), *Keltské pohádky* (1992) a od **Jaroslava Tichého** *Veselé pohádky ze všech končin světa* (1993), znovu vyšly svérázné adaptace humorných příhod o šprýmařích a kocourkovských historek **Josefa Hiršala** a **Jiřího Koláře** *Enšpígl* (1992) a *Kocourkov* (1993). Nekonvenční poetikou se vyznačovaly veršované pohádky a lyrické básně **Ivana Martina Jirouse** v knize *Magor dětem* (1990) a básnická sbírka **Ivana Blatného** *Jedna, dvě tři, čtyři, pět* (1997). Z nedobrovolné anonymity vystoupily umělecké skvosty katolických autorů **Václava Renče** *Perníková chaloupka* (1990, 1998, zveršovaná podoba lidové pohádky), **Jana Zahradníčka** *Ježíškova košílka* (1990, legendární příhody ze života Ježíše Krista) a **Jaroslava Durycha** *Z růže kvítek vykvet nám* (1991, kultivovaná adaptace novozákonních biblických příběhů).

V novelistické próze zaujaly autenticitou psychologických portrétů moderních dívčích hrdinek díla **Ivana Klímy** *Markétin zvěřinec* (1990) a **Jana Procházky** *Divoké prázdniny* (1992), harmonické dětství, do něhož pronikly autobiografické prvky a skrytý morální apel, zpodobnila ve své povídce pro nejmenší *Tereška a Majda na horách* (1992) **Eda Kriševá**. Jako výjimečná tvůrčí osobnost se v polistopadové próze pro děti a mládež představila **Iva Procházková**. Její první knížka, román s dospívající hrdinkou *Čas tajných přání* (1992), zahájila sérii děl, jejichž české verze většinou vznikly z německých textových předloh, napsaných a vydaných v emigraci.

Jedinečnou pozici na domácím knižním trhu počátku 90. let měla rovněž učební pomůcka sestavená **Jiřím Grušou** *Máma, táta, já a Eda* (1990), složená ze slabikáře a antologie literárních textů. Určujícím kritériem jejich výběru se stala pouze jejich umělecká hodnota. Publikace byla původně adresována dětem českých emigrantů.

V průběhu 90. let také dochází k úplné rehabilitaci slovesné tvorby **Jaroslava Foglara**, ideologicky i umělecky zatracovaného a problematizovaného autora populární, dobrodružně laděné chlapecké prózy se skautskou tematikou, vytvořené ve třicátých, čtyřicátých a šedesátých letech. V krátké době vyšly reedice téměř všech jeho románů s mravně-výchovnou a návodnou intencí, povídkových memoárů a komiksových seriálů, nacházejících značnou čtenářskou odezvu hlavně u dospívajících hochů. Mimořádnou pozornost mladých čtenářů vzbudila jeho trilogie *Záhada hlavolamu*, *Stína dle se bouří* a *Tajemství Velkého Vonta*, souborně vydaných pod názvem *Dobrodružství v temných uličkách* (1991). Vyšel i reprezentativní komplet jeho komiksových příběhů *Rychlé šípy* (1998). Foglarovo dílo za-

čala uznávat i literární kritika, dokonce se stalo čítankovou četbou žáků na základních školách.

K příznačným jevům našeho polistopadového knižního trhu neodmyslitelně patří i reedici ožívování populární prvorepublikové tvorby pro děti a mládež, nostalgického a sentimentálního mýtu „pamětnické“ literatury, obvykle spjaté s dětstvím nejstaršího pokolení českých čtenářů. Mezi vydavatelské hity první poloviny 90. let se například zařadily idylické příběhové cykly **Felixe Háje** (*Kája Mařík, Řídících Márinka*) a **Amálie Kutinové** (*Gabra a Málinka*), na pultech knihkupectví se objevily epigonské sci-fi romány „českého Verne“ **Jana Matzala Trosky** (*Kapitán Nemo, Zápas s nebem*), z autorů oblíbené dobrodružné prózy 30. a 40. let ze skautského prostředí a s klukovskými hrdiny se vedle J. Foglara připomněl i **Jaroslav Novák** (*Statečná srdce, Tábor nad vodopády* ad.). Nevěrohodný hrdina, odtažitá a nesrozumitelná dobová realie a konvence, zastaralý jazyk a styl většiny těchto děl však moderního dětského čtenáře spíše odrazovali.

Již od počátku 90. let dominovaly v edičních, komerčně zacílených programech vznikajících soukromých nakladatelství trivialita a kýč. Do čtenářského povědomí dětí a mládeže masově vstupovaly především knihy vydávané již v meziválečném období. Znovu ožily seriálové postavičky, podbízející se nejmenším čtenářům, jako čertík Marbulínek s Kašpárkem, trpaslík Kulíhrášek nebo Punťa. K nim pak přibyly barvotiskové „disneyovky“, pseudofolklorní, odvozené a umělecky bezcenné rýmovánky, necitlivé a diletantské napodobeniny, úpravy, převyprávění a digesty klasických pohádek, prostoduché a brutální komiksy i komerčně pojaté a řemeslně odbyté knižní přepisy populárních filmových a televizních seriálů.

Triviální a brakové čtivo pronikalo i do četby dospívajících. Nejčastěji mělo podobu reeditovaných seriálových westernů (rodokapsů) a sentimentálních dívčích románků cizího i domácího původu, obnovujících kontinuitu s prvorepublikovou a protektorátní tradicí. Z českých autorů se prosadil v umělecky pokleslém dobrodružném žánru, zejména v kovbojských a gangsterských příbězích z Divokého západu, například **Bob Hurikán**, vlastním jménem Josef Peterka (*Ztracená stopa, Pobožný střelec, Průkopníci Arizony* aj.).

Polistopadová exploze literárního „škváru“ se u nás markantně projevila zvláště v žánru tzv. ženského a dívčího románu, nabízejícím pubescentním čtenářkám anachronické náměty, syžetová schémata a osvědčené modely idylických a sentimentálních milostných příběhů. Z domácích prvorepublikových autorek brakové dívčí četby tak znovu oslovily moderní generaci teenagerů **Jaromíra Hüttlová** (*Dáša, Věra, Táňa z naší třídy*), **Eva Marešová** (*Věrka vede kvartu*), **Vlasta Javořícká** (*Petra*), **Věra Štáflová** (cyklus o Daně v převyprávění J. Moravcové) ad.

Soukromý nakladatelský trh v 90. letech ovlivnil i profil časopisecké tvorby určené dětem a mládeži. V jejích proměnách je možno vysledovat dvě zřetelné tendence. Jednak se výrazně prohloubil rozdíl mezi časopisy vysloveně komerčními a těmi, jež si kladly vyšší hodnotové cíle, jednak se vytvořila ostrá hranice mezi časopiseckou četbou malých dětí a dospívajících. Opomíjen je tu především dětský adresát středního školního věku. K nejkvalitnějším časopisům pro menší čtenáře patří *Mateřídouška*, *Sluníčko* a komiksový *Čtyřlístek*, v četbě pubescentů si stále podržují solidní úroveň vzdělávací časopisy *ABC mladých techniků a přírodovědců* a *Věda, technika a my*. V ryze komerční periodika se vyhranily například časopisy pro nejmladší recipienty *Šmoulové*, *Méda Pusík*, *Kačer Donald*, *Pastelka*, *Hurvajz* aj., bulvár a kýč pronikavě zasáhly zvláště časopiseckou produkci pro pubescenty (*Bravo*, *Popcorn*, *Ty a já*, *Top dívka* ad.).

V dalších kapitolách této publikace se zaměříme především na přehlednou charakteristiku dominantních žánrových okruhů a původních reprezentativních děl české literatury pro děti a mládež 90. let. Pozornost věnujeme typickým žánrům dětské četby v období mladšího a staršího školního věku: poezii, pohádce, pověsti a báji, tzv. příběhové próze ze života dětí a teenagerů, případně její přírodní, dobrodružné, historické a humoristické variantě, a konečně románu s dívčí hrdinkou.

Jaroslav Toman: Současná česká literatura
pro děti a mládež, 1. kapitola

Zveřejněno se souhlasem
autora.